

نقش نسخه‌های خطی در گفتگوی تمدنها با محوریت برنامه حافظه جهانی

علی صادق زاده وایقان^۱

اعظم نجفقلی نژاد^۲

چکیده

پس از طرح نظریه «برخورد تمدنها»، نظریه «گفتگوی تمدنها» در مقابل آن مطرح شد، که مورد توجه پژوهشگران و سازمانهای بین‌المللی قرار گرفت. عنصر ارتباط، زیربنای تمدن بوده و پیدایش نسخه‌های خطی، نقش مؤثری در ارتباط نوشتاری و تمدن بشری داشته است. ابعاد مختلف نسخه‌های خطی از قبیل: ابعاد علمی، فرهنگی، هنری، اخلاقی، عرفانی و معنوی، نقش سازنده‌ای در ارتباط و گفتگو دارند. بویژه بعد هنری نسخه‌های خطی بیشتر از بقیه در گفتگوی تمدنها نقش دارد، زیرا هنر، زبان مشترک فرهنگها و جهانی است و کارکردهای متنوعی دارد.

حفظ و نگهداری نسخه‌های خطی در اکثر کتابخانه‌ها، مراکز علمی و پژوهشی دنیا بویژه موزه‌های کشورهای مختلف، اعتقاد و احترام به گفتگوی تمدنها محسوب می‌شود. به عنوان مثال، قرآن کریم که نسخه‌های خطی و هنری آن کثیر و مورد توجه همگان است، خود کتاب گفتگوست.

از طرفی، برنامه حافظه جهانی، یکی از برنامه‌های بین‌المللی است که نقش مؤثری در اشتراک اندیشه‌ها، فرهنگها، آثار هنری، احیای تاریخ و ... داشته، نقطه اشتراک و پل ارتباطی فرهنگها در سطح بین‌المللی به شمار می‌رود. از شاخه‌های اصلی این برنامه، کمک به حفظ نسخه‌های خطی نفیس سراسر جهان، اشاعه و ثبت بین‌المللی آن است. کلیدواژه‌ها: نسخه‌های خطی، گفتگوی تمدنها، حافظه جهانی، قرآن، هنر.

۱. دانشجوی دکتری علوم کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات و مدیر گروه فراهم

آوری مخطوطات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران Sadeghzadeh3832@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری علوم کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات و کارشناس سازمان

اسناد و کتابخانه ملی ایران a-najafgholi@nlai.ir

مقدمه

«ساموئل هانتینگتون»^۱ (۱۹۹۳) نظریه «برخورد تمدنها» را به عنوان الگوی تفسیر کننده روابط بین‌الملل در دوران پس از جنگ سرد، بیان کرد. انتشار نظریه هانتینگتون با واکنش گسترده‌ای در محافل علمی و دانشگاهی جهان روبرو شد. در بسیاری از کشورها سخنرانیها و نشستهایی برای بحث درباره آن برگزار و مقاله‌های گوناگونی درباره مبانی، لوازم و نتایج و نارسایی‌های این نظریه منتشر شد. بسیاری از استادان و متفکران اسلامی و غیر اسلامی در برابر آن نظریه‌هایی مانند «آمیختگی تمدنها»، نظریه «پایان تاریخ» و ... را ارائه کردند. البته این نظریه‌ها نتوانست نظریه برخورد تمدنها را از پیشرفت باز دارد تا آنکه رئیس جمهور ایران^۲ (۱۳۸۰)، نظریه «گفتگوی تمدنها» را به عنوان مبنای روابط کشورها، دولت‌ها و تمدنها مطرح کرد و آن را نشانی از سیال بودن نظام بین‌الملل دانست. مراکز تحقیقاتی دانشگاهی و شخصیت‌های علمی و سیاسی و حتی سازمان ملل متحد به عنوان ارگان جهانی کشورها، از نظریه گفتگوی تمدنها استقبال نمودند و آن را مناسب‌ترین دیدگاه و شیوه برای تنظیم و ترتیب روابط بین کشورها و ملت‌ها دانستند (یادداشت ماه، ۱۳۷۷، ص. ۲). پس از زبان گفتاری که بارزترین شکل گفتگو میان انسانهاست، زبان نوشتاری در عرصه تمدن بشری چهره نموده و حجم سنگینی از بار ارتباط آدمی را در پیچ و خم تاریخ، بر دوش کشیده است (کیانی، ۱۳۷۸، ص. ۷).

لوحه‌های گلی، فلز، پوست درختان و حیوانات و ... و سرانجام پیدایش کاغذ، تأثیر شگرفی در زبان نوشتاری گذاشت و استنساخ نسخه توسعه یافت و کتابهای خطی به عنوان بهترین ابزار گفتگو میان ادیان، ملت‌ها، انتقال و تبادل دانش بشری، نقش ایفا کرد.

۱. Samuel P. Huntington، مدیر مرکز مطالعات استراتژیک دانشگاه هاروارد.

۲. سید محمد خاتمی، رئیس جمهور سابق جمهوری اسلامی ایران.

قدرت هر ملتی به سه عامل وابسته است: «قدرت نظامی»، «غنای اقتصادی» و «اقتدار فکری». در میان این سه عامل، اقتدار فکری یک ملت، کلید پیشرفت، سعادت و استیلا بر دیگر ملتها به شمار می‌رود. تاریخ نشانگر این است که کتابخانه‌ها در تحولات اجتماعی، فرهنگی و عقلانی ملتها، نقش محوری داشته‌اند. کتابخانه‌ها با هدف اولیه حفظ مظاهر خرد بشری که به صورت اشیای قابل لمس نظیر نسخه‌های خطی و کتابها درآمده بودند و به منظور گسترش تسهیلات لازم برای مطالعه و تحقیق از منابعی که به توسط اشخاص یا سازمانهایی گردآوری و سازماندهی شده بودند، به وجود آمدند (رسولی املشی، ۱۳۸۴، ص. ۵۶).

از همان ابتدا، نسخه‌های خطی به عنوان منبع اصلی اطلاعات برای پادشاهان، اشراف و اشخاص تحصیلکرده باقی ماند. هنگامی که مسلمانان به نگرشی علمی دست یافتند، در گسترش علم و دستیابی به کشفیات جدید نقش مهمی ایفا کردند و به حاکمان قدرتمندی تبدیل شدند (رسولی املشی، ۱۳۸۴، ص. ۵۷). با توجه به اهمیت این موضوع، ضروری است در ادامه به یکی از ثمره‌های اصلی ارتباطهای بشری، یعنی گفتگوی تمدنها، اشاره‌ای مختصر داشته باشیم.

گفتگوی تمدنها

تمدن، مفهومی است که در معانی مختلف به کار برده شده است. «تایلور»^۱ تمدن را همان فرهنگ می‌داند و حتی مترادف با فرهنگ به کار می‌رود. از نگاه بعضی مانند «کروبر»^۲، تمدن صورت پیچیده‌تر فرهنگ است که دارای ویژگیهای قابل رؤیت بیشتری است. «هویچر» تمدن را فرهنگی می‌داند که از نظر کیفی دارای عناصر عالی‌تر است. از نگاه برخی دیگر، تمدن حوزه‌ای از دیدگاه‌های انسانی و فرهنگ است.

1. Taylor.
2. Kroeber.

اسطوره‌ها، مذهب، هنر و ادب از اجزای فرهنگند و علوم و فنون در جرگه تمدن قرار دارند.

نتیجه اینکه، نکته مشترک تمامی تعریفها، تأکید بر نقش مهم ارتباط میان انسانها در ساختن و تداوم تمدنهاست.

ارتباط، یکی از عناصر بسیار مهم در ساخت تمدنها، گسترش و نیز انتقال آنهاست (کیانی، ۱۳۸۰، ص. ۱۱۶ و ۱۱۷). سرانجام به گفته «توین‌بی»^۱، «پویایی یک تمدن از طریق برقراری ارتباط فعال و گفتگو و مراودات فرهنگی، می‌تواند از زوال و انحطاط آن جلوگیری کند» (کیانی، ۱۳۸۰، ص. ۱۱۸).

گفتنی است، برنامه حافظه جهانی، یکی از برنامه‌های بین‌المللی در عرصه گفتگوی تمدنهاست که نقش مؤثری در اشتراک اندیشه‌ها، فرهنگها، آثار هنری، احیای تاریخ و ... دارد و نقطه اشتراک و پل ارتباطی فرهنگها در سطح بین‌المللی به شمار می‌رود که در ادامه به طور خلاصه به آن اشاره می‌شود.

برنامه حافظه جهانی

حافظه جهانی، حافظه جمعی مستند مردم دنیا و معرف بخش بزرگی از میراث فرهنگی دنیاست. حافظه جهانی، نمایانگر تکامل اندیشه، اکتشافها و دستاوردهای جامعه بشری و میراث گذشته، برای جامعه جهانی کنونی و آینده است. قسمت عمده حافظه جهانی، در کتابخانه‌ها، آرشیوها و موزه‌ها قرار دارد (ادموند سان، ۱۳۸۷، ص. ۷).

میراث مستند، نماد هویت فرهنگی ملل مختلف جهان و موضوع حافظه جهانی است. این میراث، بخش مهمی از حافظه ملتها و بیانگر سهم هر یک از ملل

1. Toynebee.

نقش نسخه‌های خطی در گفتگوی تمدن‌ها با محوریت برنامه حافظه جهانی / ۲۸۷

جهان در شکل‌گیری دوره‌های مختلف تمدن بشری است که گذشته و حال را به هم گره می‌زند و چشم‌اندازی از آینده ترسیم می‌کند (ادموند سان، ۱۳۸۷، ص. ۱). سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی ملل متحد^۱ به منظور عمل به مسئولیت خود در حفظ و معرفی این میراث در سطح جهان، در سال ۱۹۹۲م برنامه «حافظه جهانی» را اجرا کرد (ادموند سان، ۱۳۸۷، ص. ۱). از سال ۱۹۹۷م ثبت در دفتر ثبت حافظه جهانی آغاز شد و تاکنون بیش از ۲۰۰ اثر از کشورهای مختلف جهان در این دفتر به ثبت رسیده است. هر کشور می‌تواند، در هر دوره دوساله، دو اثر برای ثبت در فهرست حافظه جهانی یونسکو پیشنهاد دهد.

کمیته ملی حافظه جهانی در جمهوری اسلامی ایران، در سال ۱۳۸۴ شمسی با معرفی دو اثر «شاهنامه بایسنقری» از کاخ موزه گلستان و «وقفنامه ربع رشیدی» از کتابخانه مرکزی تبریز، توانست این دو اثر را در مرداد سال ۱۳۸۶ (اگوست ۲۰۰۷ میلادی)، در فهرست حافظه جهانی به ثبت رساند. همچنین، دو اثر «المسالک و الممالک» از موزه ملی ایران و «مجموعه اسناد و تشکیلات اداری آستان قدس رضوی در دوره صفویه» از سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی را برای شرکت در دوره هفتم برنامه حافظه جهانی معرفی کرده است (ادموند سان، ۱۳۸۷، ص. ۲). همان‌طور که ملاحظه می‌شود، این برنامه می‌تواند در جهت ارتباط بین تمدنهای مختلف، نقش مؤثری داشته باشد.

نقش نسخه‌های خطی در گفتگوی تمدن‌ها

۱. نقش علمی

بسیارند کتابهایی که از سریانی و یونانی و سانسکریت به عربی برگردانده شده و باعث رشد علمی اعراب و مسلمانان شده و این رشد خود به خود باعث رشد

1. UNESCO.

و بهره‌دهی علم در آن محدوده جغرافیایی و فرهنگی شده است. دانشمندان و عالمان، تکمیل‌کننده علم یکدیگرند و دانشمندان هر دوره‌ای وامدار دانشمندان دوره‌های پیشین و عاملی برای پیشرفت آیندگان، چه در گذشته و چه امروز، بوده‌اند. البته، این کتابها و نوشته‌ها هستند که عامل اصلی نقل و انتقال دانش بوده‌اند (صادق‌زاده، ۱۳۸۴، ص. ۷۶). یکی از با ارزش‌ترین اشکال این مکتوبات، نسخه‌های خطی هستند.

نسخه‌های خطی علاوه بر ارزش موزه‌ای خود، از دو جنبه مهم با ارزشند: یکی ارزش علمی و دیگری ارزش فرهنگی آن (آل ابراهیم). نسخه‌های خطی به عنوان منابع تحقیقی در تاریخ علم، ادبیات، دین و فرهنگ، از منابع شناخت و آگاهی محسوب می‌شوند که مواریث فکر و تمدنی را در خود جای داده‌اند (صادق‌زاده، ۱۳۸۴، ص. ۷۶) و تمام مدارج ترقی و پیشرفت را به ما بیان می‌کنند. همچنین، نسخه‌های خطی ریشه علوم را که کدام، به چه کس و یا چه ملیتی تعلق داشته و یا از کجا سرچشمه گرفته است، نقطه به نقطه بیان می‌کنند و سهم افتخارهای فرهنگی و علمی ملل و اقوام را از دستبرد بیگانگان و اختلاس دیگران مصون نگه می‌دارند (اصفیایی، ۱۳۸۰، ص. ۱۴).

سید آقا بنی هاشمی به تازگی در یک اقدام ماندگار، فهرستی از ۶۰۰۰ نسخه خطی ریاضی را با مراجعه به تمامی کتابخانه‌های کشور جمع‌آوری کرده و با استناد به آنها نشان داده «امپراتوری اسلامی در قرن پنجم هجری، امپراتوری علمی بوده است». ایشان اشاره می‌کند: «خارجی‌ها روی فهرست نسخ خطی ما ایرانی‌ها کار می‌کنند و ممکن است از داخل همین ۶ هزار نسخه خطی، گرایشهای جدید ریاضی به وجود بیاید و کشف شود. ما می‌توانیم از طریق این فهرستها استفاده‌هایی از علم رمز بکنیم ... خواجه نصیرالدین طوسی را از لحاظ علمی همه دنیا قبول دارند و حتی آمریکا یکی از مدارهای کره ماه را به اسم او نامگذاری کرده است... در حال حاضر

که به دنبال گفتگوی تمدن‌ها هستیم، اینها مباحثی است که می‌توانیم درباره آنها در دنیا حرف بزنیم» (سیدآقا بنی هاشمی، ۱۳۸۰، ص. ۵۸). با توجه به این موارد اطلاع‌رسانی این نسخه‌های باارزش باید به شکل مؤثری انجام بگیرد.

به طور کلی، اطلاع‌رسانی نسخه‌های خطی از طریق پایگاه‌های اطلاعاتی مهم در وب، همچنین اهتمام دانشگاه‌های کهن و معتبر دنیا به ایجاد بخش خطی در کتابخانه‌هایشان در سراسر دنیا، جایگاه علمی این منابع را برای تحقیق و پژوهش، بیش از پیش روشن می‌سازد. به عنوان مثال، بادلین، کتابخانه اصلی تحقیقاتی دانشگاه آکسفورد است. این مرکز از سال ۱۶۱۰ تا کنون به عنوان کتابخانه‌ای مشروع و قانونی در طول چهار قرن مجموعه‌ای عظیم از کتابها و نسخه‌های خطی و دیگر منابع اطلاعاتی را جمع‌آوری کرده است، به طوری که جایگاهی در میان کتابخانه‌های اصلی پژوهشی جهان به خود اختصاص داده است (شاه رضایی، ۱۳۸۱، ص. ۹۳). در سه کتابخانه دانشگاه آکسفورد، عمدتاً کتابهایی به زبانهای عربی، فارسی و ترکی و نیز کتابهایی در زمینه مذهب و تمدن اسلامی یافت می‌شود. کتابخانه بادلین، قدمتی طولانی در جهت کسب و جمع‌آوری آثاری در این زمینه‌ها دارد که توسط شرق‌شناسان اروپایی و انگلیسی، بسیاری از مجموعه‌های نسخه‌های خطی اسلامی جمع‌آوری و همچون بسیاری از کتابهای چاپی اولیه، در آنجا جای داده شده‌اند (شاه رضایی، ۱۳۸۱، ص. ۹۴).

بنابراین، ارزش علمی نسخه‌های خطی بدون توجه به زبان و موضوع آنها، جهانشمول بوده و این بیان ارتباط بین انسانهاست که ریشه گفتگوی تمدن‌ها به شمار می‌رود.

۲. نقش فرهنگی

نسخه‌های خطی، میراث فرهنگی هر ملتی است و هویت فرهنگی هر ملتی در لابلاهای آن نهفته است. نسخه‌های خطی، نمادهای بسیار مهم غنای فرهنگی و

بیانگر صرف عمر و تلاش مردم یک کشور در گردآوری و پاسداشت دستاوردهای فکر و مفاهیم ارزشی دانشمندان، علما و نوابغ آن سرزمین است (صادق‌زاده، ۱۳۸۴، ص. ۷۴).

نقش فرهنگی نسخه‌های خطی، همان چیزی است که تمام ملتها به دنبال آن هستند و اهمیت زیادی برایش قایلند. آنها هویت خود را نیز در گرو کلمه «فرهنگ» می‌دانند و فرهنگ چیزی است که هم آفریده می‌شود و هم از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌گردد. اگر امروز اهمیتی به نسخ خطی داده شود، علاوه بر جنبه تاریخی آنها، نقش پررنگ و مهم آنها در رشد فرهنگی جوامع، انکارناپذیر است (آل ابراهیم).

چنانچه بپذیریم که «تمدن زاینده فرهنگ و فرهنگ زاینده تفکر است؛ به عبارتی، جامعه‌ای که صاحب تفکر نیست، دارای فرهنگ نیست و جامعه‌ای که فاقد فرهنگ است، دارای تمدن نیست» (خوشکام، ۱۳۸۲، ص. ۲۶)، به اهمیت نسخه‌های خطی پی می‌بریم چون در این آثار، فکر و اندیشه علما در قالب تمدن و فرهنگ زمان خویش شکل گرفته است. همین فکر، تمدن و فرهنگ لازمه گفتگوی تمدنهاست که همگی در نسخه‌های خطی متبلور است.

«احمد مسجد جامعی» با اشاره به روند جهانی شدن، میراث مکتوب را نوعی تعریف هویت و پشتوانه فرهنگی می‌داند و می‌گوید: تجسم عملی یک تمدن حتی در نوع خط، صفحه آرای، صحافی و نوع کاغذ مشخص می‌شود (احمد مسجد جامعی، ۱۳۸۳، ص. ۹).

«حسینی اشکوری»^۱ نیز در مورد اهمیت فرهنگی نسخه‌های خطی ایرانی معتقد است: «میراث مکتوب ایران از دو بُعد برای کشورهای خارجی اهمیت دارد.

۱. پژوهشگر نسخه‌های خطی.

نقش نسخه‌های خطی در گفتگوی تمدن‌ها با محوریت برنامه حافظه جهانی / ۲۹۱

یکی از این ابعاد، بُعد فرهنگی ایران است که در کتابهای هنری، اشعار، ادبیات و تاریخ نمود داشته و مشتاقان فراوان دارد». (حسینی اشکوری)

۳. ابعاد هنری

هنر تعریفهای مختلفی دارد و برداشتهای گوناگونی از آن می‌شود. می‌توان غایت و هدفی مشترک در آن مشاهده کرد. همه در این مورد نظر یکسان دارند که هنر وسیله‌ای برای رسیدن به هدف یا هدفهایی است که بشر به دنبال آنهاست، خواه این هدف تحریک یا بیان احساسات، لذت‌خواهی، زیبایی، وقت‌گذرانی باشد، خواه ایجاد ارتباط و تبادل افکار و اندیشه خداخواهی و یا باورهای اخلاقی.

در همه این موارد، هنر و آثار هنری خلق شده به گونه‌ای بر مخاطبان خود تأثیرگذار هستند. این تأثیر می‌تواند شامل تأثیرهای اخلاقی، اجتماعی، مذهبی، احساسی و یا شناختی باشد (همایی، ۱۳۸۳، ص. ۱۴).

«هنر» از جمله مشترکات تمدن‌ها و فرهنگهاست که به نوعی زبان مشترک آنها به شمار می‌رود.

از آنجا که انسانها از یک سرچشمه خلق شده و خالق آنها یکی می‌باشد و ذات و سرشت آنها واحد است، احساسات مشترکی دارند که حتی فاصله‌های زمانی و مکانی قادر به از بین بردن آن نیست. عاملی که می‌تواند آن احساسات را برانگیزد و تحت تأثیر قرار دهد و آنها را به هم مرتبط نماید، هنر است که در طول تاریخ، بشر آن را به اثبات رسانده است (همایی، ۱۳۸۳، ص. ۸۴).

پس می‌توان گفت، هنر گویاترین، زیباترین و جذاب‌ترین ابزار را برای پیشبرد هدفهای گفتگوی تمدن‌ها در اختیار دارد.

«علامه محمد تقی جعفری» درباره ارزش هنر می‌گوید: هنر یکی از نمودها و جلوه‌های بسیار شگفت‌انگیز و سازنده حیات بشری است (همایی، ۱۳۸۳، ص. ۱۵).

یک اثر هنری در هر قالبی که باشد، از ظرفیت بالایی در ایجاد و ارتباط گفتگو برخوردار است و فراتر از مرزهای زبان، کلام و جغرافیایی عمل می‌کند، زیرا کارکردهای هنر می‌تواند متنوع و مختلف باشد. برای مثال:

- گاهی هنر به عنوان ایجادکننده نوعی لذت در مخاطب یا مخاطبان، در نظر گرفته می‌شود.

- کارکرد دیگر هنر، آن را وسیله‌ای برای درک حقیقت می‌داند و کارکرد شناختی برای آن قایل است.

- از دیگر کارکردهای هنر، کارکرد اخلاق یا تأثیر اخلاقی است.

پس هنر می‌خواهد (می‌تواند) ایفاگر نقشی سازنده و تعالی بخش در عرصه گفتگوی تمدن‌ها باشد؛ نقشی که هم محلی است و هم جهانی، زیرا همگی به این نکته که هنر می‌تواند زبان مشترک همه فرهنگها و تمدن‌ها باشد و اینکه زبان هنر، جهانی است، تأکید دارند.

ابعاد هنری نسخه‌های خطی جذاب و متنوع است؛ به نحوی که علاوه بر زینت موزه‌ها، گالریها و گنجینه‌های خصوصی و ملی کشورهای مختلف، خرید و فروش این آثار هنری به یکی از پرسودترین تجارتهای بین‌المللی تبدیل شده و از همه مهمتر، هنرمندان و پژوهشگران زیادی را از نقاط مختلف جهان، به تکاپو کشانده است.

در نسخه‌های خطی، علاوه بر هنرهای کاغذسازی، وراقی، صحافی و کتاب‌سازی؛ زیباترین هنرهای خلق شده توسط فکر، ذهن و دست‌ان هنرمندان یعنی خط، تشعیر، تذهیب، ترصیع، تصویر (نقاشی و مینیاتور) و تجلید هویداست، که بحث در مورد تک تک آنها در توان قلم نگارنده مقاله نبوده و در این نوشته مختصر نمی‌گنجد.

نقش نسخه‌های خطی در گفتگوی تمدن‌ها با محوریت برنامه حافظه جهانی / ۲۹۳

به عنوان مثال، اوراق مزین شاهنامه فردوسی توسط هنرمندان ایرانی، قرآنهاى بسیار نفیس کتابت شده توسط خطاطان و خوشنویسان ایرانی و ... در دنیا بی نظیر بوده و زینت بخش موزه‌های ملی و بین‌المللی است و مکتب هنری به کار رفته در این آثار هر یک زبان گویای تاریخ هنر کشورمان است.

در خصوص اهمیت هنری نسخه‌های خطی کشورمان، استاد ایرج افشار چنین می‌نویسد:

«نسخه‌های خطی یکی از میدان‌گاه‌های با نزهت و خوش منظر و تجلی‌گاه بارز ذوق و هنر ایرانی است. بر صفحات درونی و جلد آنها زیباترین نقشها و رنگها را ترسیم کرده و فکرها را تجسم بخشیده‌اند. در جلدهای سوخت و معرق و روغنی سرپنجه‌های هنرمندان بی نام و نشان نازک‌ترین قلمها و روشن‌ترین طرحها را بر پوست خشک و مقوای شکننده جاودان ساخته و خویش و بیگانه را از اعجاز و شگفتی کار، به آفرین گویی و حیرت واداشته‌اند.» (صادق‌زاده، ۱۳۸۴، ص. ۸).

«فرانسیس ریشار»^۱ ایران‌شناس، نسخه‌شناس و فهرست‌نویس فرانسوی و برگزیده دوازدهمین دوره جایزه جهانی کتاب سال جمهوری اسلامی ایران، دربارهٔ ارزش هنری نسخه‌های خطی چنین می‌گوید:

«علت توجه خاص فرانسویها به نسخه‌های خطی فارسی، سبک خاص آن بود. اگر چه خط فارسی، تقلید از خط عربی است و همواره در طول تاریخ بر خلاف زبان فارسی، ایرانیها خط را از تمدنهای دیگر گرفته‌اند، اما نوع نگارش، خط و حتی تزئینات کتابها و نوشته‌ها، منحصر به فرد است. یکی دیگر از علت‌های توجه فرانسویها به نسخه‌های خطی، زیبایی خط و آراستن نسخه‌ها با رنگها و نقشهای مختلف است. یکی از هنرهای نسخه‌نویسی، تذهیب است. پس از اینکه منشی یا کاتب نسخه خطی را می‌نوشت، آن را به تذهیب کار می‌داد تا نسخه را با نقاشیهای

1. FRANCIS RICHARD.

مخصوص بیاراید. در هر یک از سبکهای نسخه نویسی مانند سبک خراسانی، زنجانی یا بغدادی، تذهیبهای خاصی وجود داشت.» (یادداشت ماه، ۱۳۷۷).
پس اهتمام کشورها و مراکز تحقیقاتی به جمع آوری نسخه‌های هنری، نشانگر زبان مشترک این آثار برای تمامی مکتبها، مذهبها و ملتهاست و عمق وجودی گفتگو را در ابعاد هنری نسخه‌های خطی، بیان می‌کند.

۴. نقش معنوی، عرفانی و اخلاقی

مبتکر گفتگوی تمدنها بیان می‌کند: مهمترین مشکل امروز بشریت، خلأ معنویت است. انسان متکی به فناوری شگفت‌انگیز و رو به پیشرفت کنونی که دائماً برای غلبه بر مشکلات مادی زندگی می‌کوشد، از یک بیماری و خلأ بزرگ رنج می‌برد، و آن خلأ معنویت است.

در ابتدای اکثر نسخه‌های خطی، پدیدآورندگان نسخه ابتدا شکر و سپاس خداوند متعال، پیامبران و ... را به جای آورده، سپس به تقدیر و تشکر از استاد و یا استادان خویش پرداخته‌اند و از کتابهایی که مطالعه و یا در تدوین مطلب از آنها استفاده کرده‌اند، با احترام نام می‌برند.

بسیار دیده شده که کاتبان و نقاشان و مذهببان نسخه، با وجود داشتن هنر بی‌نظیر، از نوشتن اسم و مشخصات خویش خودداری و درخواست عفو و رحمت نموده‌اند.

همچنین، با مطالعه نسخه‌ها می‌توان با خصوصیات اخلاقی و فکر مؤلفان، کاتبان و مالکان و ... آشنا شد. دو نمونه از این گفتارها در ادامه آمده است:

الف) بعضی از مؤلفان یا کاتبان کتابهای خطی به مسئله فانی بودن دنیا و توجه صرف نداشتن به آن، این‌گونه اشاره نموده‌اند که: «سبب خطوطی و کنت ترابا فیا ناظراً فیه قل لی دُعائی»؛ یعنی «خطوطم (آثارم) باقی خواهد ماند در حالی که خودم فانی می‌شوم، پس ای کسی که بدان‌ها می‌نگری، مرا به خاطر آور و برایم دعا کن».

_____ نقش نسخه‌های خطی در گفتگوی تمدن‌ها با محوریت برنامه حافظه جهانی / ۲۹۵

ب) در این که مالک مطلق خداست و مالکیت ما پایدار نیست، این گونه یادداشتها فراوان دیده می شود که:

«کیف اقول هذا ملکی و لله مُلک السموات و الارض»؛ یعنی «چگونه بگویم (ادعا کنم) این [کتاب] متعلق به من است، و حال آن که مالکیت آسمانها و زمین از آن خداست.» (خانی پور، ۱۳۷۸)

با استفاده از این خصوصیات و اطلاعات ضبط شده در نسخه‌های خطی، این جمله مبتکر گفتگوی تمدن‌ها که می گوید: «گفتگوی تمدن‌ها علاوه بر گفتن، ... مستلزم شنیدن نیز هست. شنیدن فضیلتی است که باید آن را کسب کرد. این فضیلت آسان به دست نمی آید، چون برای دست یافتن به آن، انسان باید به نوعی تربیت اخلاقی، تهذیب نفسانی و پرورش عقلی اقدام کند.» (خاتمی، ۱۳۸۰، ص. ۴۱).

نتیجه گیری

چون همیشه محتوای ارتباط انسانها اطلاعات است و این اطلاعات ممکن است معنوی، علمی، هنری و فرهنگی باشد؛ پس نسخه‌های خطی می توانند به عنوان با ارزش ترین و متنوع ترین محمل اطلاعاتی، نقش مؤثری در ارتباط و گفتگو داشته باشند. از طرفی، چون نسخه‌های خطی جلوه‌ای از تمدن فرهنگی ملت‌ها به شمار می رود، پس شکی نیست که می توانند در ارتباط بین فرهنگها و ملت‌ها بویژه گفتگوی تمدن‌ها، مفید باشند.

در حوزه نسخه‌های خطی، مذهب، مرزهای جغرافیایی، زبان و ... مانع پژوهش و ارتباط نیست. به عنوان مثال، کتابخانه آیه... مرعشی نسخه‌های خطی اکثر کتابهای آسمانی را جمع آوری و به نحو شایسته‌ای حفظ و اطلاع رسانی می کند و یا کتابخانه ملی نسبت به جمع آوری کتابهای خطی سایر مذاهب اقدام می کند.

وقتی پژوهشگران آلمانی، انگلیسی و آمریکایی در خصوص معراج پیامبر اسلام (ص) و ایثارگری حضرت ابوالفضل (ع) در نسخه‌های خطی تحقیق می‌کنند، نشانگر آن است که به «گفتگوی تمدنها» اعتقاد دارند.

معتقدان گفتگوی تمدنها به دیگران احترام می‌گذارند، سهم فرهنگ و تمدن آنان را در عرصه جهانی رعایت می‌کنند، تمدن بشری را محصول تمام انسانها می‌دانند و نقش آنان را در آفرینش تمدن کنونی اساسی می‌دانند.

پس بر کسی پوشیده نیست که نسخه‌های خطی، تمدن بشری و محصول انسانهاست و می‌تواند یکی از پایه‌های اساسی گفتگوی تمدنها به شمار رود.

امید است مباحث قرآن کریم، که نسخه‌های خطی آن فراوان بوده و از نظر تزئینات و هنر در بین سایر نسخه‌های خطی و حتی نسخه‌های خطی سایر ادیان بی‌نظیر و امروزه زینت‌بخش تمامی کتابخانه‌ها، موزه‌ها و گنجینه‌های کلیه کشورهاست، اسوه و الگوی تمامی ملتها و سیاستمداران و حکومتها بویژه کشورهای مسلمان قرار بگیرد تا صلح، دوستی و وحدت در جامعه، جای جنگ و جدال و نفاق را بگیرد؛ زیرا «قرآن کریم کتاب گفتگوست، ضمن اینکه همه انواع شیوه‌های جدال به نحو زیبا و شایسته‌ای به کار گرفته شده و آیاتی بر آنها دلالت دارند. این کتاب روش گفتگوی پیامبران با اقوام خود و ... را تجزیه و تحلیل می‌کند و می‌توان ادعا کرد مرجع و مأخذی باشد برای روش‌شناسی گفتگو، روش تبلیغ دینی، روش مناظره و مباحثه و رهگشایی برای گفتگوی تمدنها. قرآن کتاب بحث و گفتگوست.» (صحرائی اردکانی، ۱۳۸۳، ص ۲۰).

منابع

- آل ابراهیم، مجید. «اهمیت جهانی نسخ»، کتاب هفته، شماره ۵۹۶.

_____ نقش نسخه‌های خطی در گفتگوی تمدن‌ها با محوریت برنامه حافظه جهانی / ۲۹۷

- ادموند سان، ری (۱۳۸۷). **حافظه جهانی؛ رهنمودهای یونسکو برای حفاظت از میراث مستند**. ترجمه کمیته ملی حافظه جهانی. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- اصفیایی، محمد (۱۳۸۰). «نقش و کارآیی کتاب، در تبیین تاریخ و فرهنگ ملل»، **تمبر**، شماره ۲ و ۳.
- مسجد جامعی، احمد (۱۳۸۳). «فرهنگ در آئینه میراث مکتوب». **کتاب ماه (کلیات)**، شماره ۸۵، دی ماه.
- خاتمی، محمد (۱۳۸۰). مبانی نظری گفتگوی تمدن‌ها: مجموعه سخنرانی‌های سید محمد خاتمی در باب طرح گفتگوی تمدن‌ها، تهران: سوگند.
- خانی‌پور، رضا (۱۳۷۸). «درآمدی بر فهرست‌نویسی کتابهای خطی». **فصلنامه کتاب**، دوره دهم، شماره چهاردهم، زمستان (پیاپی ۴۰).
- خوشکام، حمیدرضا (۱۳۸۲). «کانون جهانی فرهنگ و هنر»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- رسولی املشی، مرضیه (۱۳۸۴). «نسخه‌های خطی شرقی در جهان». **کتاب ماه کلیات**. سال هشتم، شماره هشتم و نهم، مرداد و شهریور، پیاپی ۹۲ و ۹۳.
- شاه رضایی، بدرالسادات (۱۳۸۱). «نسخه‌های خطی ایرانی و اسلامی در گستره جهان (۲ و ۳)». **آینه میراث**، سال چهارم، شماره ۴، بهار ۱۳۸۱.
- حسینی اشکوری، صادق. «جنبه‌های علمی و فرهنگی چاپ نسخ خطی». **کتاب هفته**، شماره ۶۱۵.

- صادق‌زاده، علی (۱۳۸۴). «بررسی سازماندهی و اطلاع‌رسانی نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی تبریز». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- صحرایی اردکانی، محسن (۱۳۸۳). «گفتگوی تمدنها از منظر قرآن و احادیث». پایان‌نامه کارشناسی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و فلسفه اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- سید آقا بنی‌هاشمی، سعید (۱۳۸۰). «فهرستی ماندگار از ۶۰۰۰ نسخه خطی ریاضی در کشور». کتاب ماه (کلیات)، شماره ۴۹، دی.
- کیانی، محمدرضا. ۱۳۷۸. «جایگاه اطلاع‌رسانی در گفتگوی تمدنها». فصلنامه کتاب، دوره دهم، شماره سوم، پائیز (پیاپی ۳۹).
- _____ (۱۳۸۰). «گفتگوی تمدنها در بستر گفتگوی رایانه‌ها». فصلنامه کتاب، دوره دوازدهم، شماره اول، بهار (پیاپی ۴۵).
- همایی، جلیل (۱۳۸۳). «مخاطب اثر هنری در عرصه گفتگوی تمدنها». پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- «یادداشت ماه». ۱۳۷۷. کتاب ماه: ویژه‌نامه گفتگوی تمدنها، اسفند.